

TÜRKİYE'DE ORTA SINIFIN MAZBUT HİZMETKÂRLARI: KAPICILAR, GÜNDELİKÇİLER VE ÇOCUK BAKICILARI

Prof. Dr. Nadir Suğur
Anadolu Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Doç. Dr. Serap Suğur
Anadolu Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Temmuz Göncü-Şavran
Anadolu Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Öğretim Görevlisi

Özet

Türkiye’de göç ve kentleşme, işgücü piyasasının temel dinamiklerindedir. Bir taraftan kentlerin çeperlerinde tutunmaya çalışan insanlar, diğer taraftan bu artık emeğin eklenmediği çalışma biçimleri çalışma ve yoksulluk kavramlarının iç içe geçmesine neden olmaktadır. Çalışan yoksulların önemli bir bölümü kentin düşük ücretli iş kollarında çalışmaktadır. Kentsel hizmet sektörü çalışan yoksulların sayılarının belki de en hızlı arttığı bir istihdam alanıdır. Düşük ücret, sosyal güvenceden yoksun olma, düzensiz çalışma, kayıt dışılık ve esneklik, hizmet sektöründeki işgücü piyasasının olmazsa olmaz kuralları olarak karşımıza çıkmaktadır. Beyaz yakalı, eğitilmiş ve profesyonel mesleklerde çalışan kentsel orta sınıf, kentlerde tutunmaya çalışan yoksullara yeni istihdam olanakları yaratmaktadır. Bu istihdam en belirgin şekilde “apartmanda” yaratılmaktadır. Bu çalışma, Eskişehir’de kentsel orta sınıf tarafından kapıcı, gündelikçi ve çocuk bakıcısı olarak istihdam edilen meslek gruplarının istihdam yapısını sosyolojik olarak incelemektedir. Bu çerçevede, Eskişehir’de yürütülen uygulamalı bir araştırmanın verilerinden yola çıkılarak, kentsel orta sınıfın vasıfsız emek gücünün örgütsüzlüğünü ve kayıt dışılığını nasıl bir avantaj olarak kullandığı ve çalışan yoksulların bu eşitsiz istihdam ilişkisine nasıl eklenmediği irdelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çalışma, yoksulluk, çalışan yoksullar, paternalizm, ev hizmetliliği.

Obedient Servants of the Middle Class in Turkey: Apartment-Door Keepers, Cleaners and Baby Sitters

Abstract

Migration and urbanization have been important components of labour market dynamism in Turkey. Employment and poverty is interrelated with various forms of casual work in which the urban labour force make a living. Majority of the working poor are employed in low paid jobs in urban Turkey. Service sector is possibly the fastest growing sector to provide informal employment for the urban poor. Low pay, lack of social security, irregular work and flexibility have been the major characteristics of the service sector employment. Middle class section of society which mostly lives in residential apartments provides a range of employment for the urban poor. Apartment-door keeping, cleaning and baby sitting are those jobs that low skilled labour force are engaged in Turkey. This study critically examines employment relations between middle class employers and door keepers, cleaners and baby sitters in Eskişehir. This paper also critically explores ways in which how middle class families use advantages of disorganized and casual forms of low skilled urban labour force to enhance their own comfort and convenience at lowest cost.

Keywords: Work, poverty, working poor, paternalism, domestic work.

Türkiye’de Orta Sınıfın Mazbut Hizmetkârları: Kapıcılar, Gündelikçiler ve Çocuk Bakıcıları*

*“Yanımda çalıştığım insan benimle aynı yaşta,
ben ona hizmet ediyorum.
Aramızdaki tek fark onun okumuş
olması”*

1. Giriş

Türkiye’de hızlı kentleşme birçok değişim dinamikleriyle birlikte kentsel bir orta sınıfı da ortaya çıkarmıştır. Her ne kadar Türkiye’de bir orta sınıfın var olup olmadığı tartışmalı bir konu olsa da, ağırlıklı olarak formel sektörde istihdam edilen ve beyaz yakalı olarak tanımlanabilecek bir işgücünün ortaya çıktığından söz edilebilir. Türkiye’de kentsel orta sınıf olarak tanımlayabileceğimiz bu kesim, kimi zaman orta gelir grubu olarak da tanımlanabilmektedir. Kentsel orta sınıfı oluşturan toplumsal gruplar ise türdeş değildir. Orta sınıfın bir bölümünü kentlerdeki esnaf ve zanaatkârlar, bir bölümünü profesyonel serbest meslek erbabı (avukat, eczacı, mühendis vb.) ve bir bölümünü de kentin çeşitli iş kollarında beyaz yakalı olarak istihdam edilen işgücü oluşturmaktadır. Kentsel orta sınıf içinde özellikle profesyonel meslek erbabı olan ve beyaz yakalı olarak istihdam edilenlerin en belirgin özelliği, ailede eşlerin her ikisinin de dışarıda ücretli olarak çalışıyor olmasıdır. Bu nedenle kentsel orta sınıf aileler, temizlik ve bakıcılık gibi işleri yapmak üzere iş gücü piyasasında kadın istihdamına yönelmektedirler. Yine aynı şekilde orta sınıf ailelerin büyük bir çoğunluğunun apartman veya site benzeri konutlarda ikamet etmeleri nedeniyle,

* Bu çalışma 2006-2007 yılları arasında TÜBİTAK tarafından desteklenen bir projenin (SOBAG-Proje No: 106K012) verilerine dayanmaktadır.

kapıcılık hizmetlerinde kentsel vasıfsız işgücüne hatırı sayılır ölçüde istihdam olanağı yarattığı söylenebilir.

Bakıcılık, gündelikçilik ve kapıcılık işleri yapan işgücünün en temel özelliği vasıfsız ve eğitimsiz olmasının yanı sıra kentsel işgücü piyasasında çok sayıda bulunmasıdır. Bu nedenle bakıcılar, gündelikçiler ve kapıcılar genellikle sabit gelirlili olan kentsel orta sınıf tarafından düşük ücretle istihdam edilebilmektedirler (Kalaycıoğlu / Rittersberger-Tılıç, 2001). Kentlerde var olan ucuz işgücü nedeniyle kimi orta sınıf ailelerde ev sahibesi kadın dışarıda ücretli çalışmıyor olsa bile, ev işlerini ücretli olarak yaptırabilmektedir. Oysa bakıcılık, gündelikçilik ve kapıcılık hizmetleri birçok gelişmiş ülkede görece pahalı olduğu için, orta sınıf aileler bu tür hizmetleri satın almada zorlanmaktadır. Çünkü gelişmiş ülkelerde bu tür hizmetler genellikle sözleşmeli olduğu için yasal yönden önemli ölçüde kayıt altındadır (Özyeğin, 2005: 54).

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere ev hizmetlerinin yürütülmesi büyük oranda kayıt dışı olduğu için, kentsel orta sınıf bu hizmetlere çok daha kolay ve düşük maliyetli olarak ulaşabilmektedir. Türkiye’de gündelikçi, bakıcı ve kapıcıların ücretlerinin gelişmiş ülkelere göre oldukça düşük olduğu, aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1: Karşılaştırmalı Saat Ücretleri

	Türkiye	A.B.D.
Gündelikçilerin saatlik ücreti	2 \$	7,91 \$ *
Bakıcıların saatlik ücreti	1,28 \$	7,87 \$ *

* Kaynak: “The Plight of Puget Sound’s Working Poor”, *The Seattle Post-Intelligencer*; aktaran *Human Services Needs Update Report (2005-2006)*.

Sosyal ve ekonomik özellikler açısından bakıldığında, Türkiye’de enformel sektörde çalışan işgücünün önemli bir çoğunluğunun kırdan kente göç etmiş, eğitim düzeyi düşük ve işgücü nitelikleri açısından vasıfsız olduğu görülür (Işık / Pınarcıoğlu 2001; Buğra / Keyder, 2003; Erdoğan, 2007). Kadın işgücü açısından bakıldığında ise, enformel sektördeki kadınların önemli bir bölümünün, ataerkilliğin etkisiyle daha önce aile dışında ücretli çalışmamış olan veya ücretli çalışsa bile bunu aile bütçesine ikincil bir katkı olarak gören dar gelirlili ailelerden gelen kadınlar olduğu bilinmektedir (Kalaycıoğlu / Rittersberger-Tılıç, 2001; Ecevit, 2000: 165-166). Bununla birlikte, kadın işgücünün ev içi ve/veya ev dışında ücretli olarak istihdam edilmesinin kadınlar açısından olumlu ve olumsuz sonuçları beraberinde getirdiği kimi çalışmalarca

ortaya konulmuştur (Lordoğlu, 1990; White, 1994; Çınar, 1994; Kümbetoğlu, 1996; Kayasü, 1996). Diğer taraftan, Aksu Bora, 'Kadınlar Sınıfı' (2005) adlı çalışmasında ev hizmetçiliğinde ezilen kadınların her türlü olumsuz çalışma koşullarına rağmen bir ben/özne duygusu geliştirebildiklerini ve egemen olanın tahakkümüne karşı yeni güç stratejileri oluşturabildiklerini öne sürmektedir.

Ücretli bir işte çalıştıkları halde yoksulluk sınırının altında yaşamlarını idame ettirmek zorunda kalan bakıcı, gündelikçi ve kapıcıların sosyal ve ekonomik açıdan "çalışan yoksullar" kategorisinin en önemli bölümlerinden birini oluşturdukları söylenebilir. Bu çalışma, hedef kitle olarak bakıcı, gündelikçi ve kapıcıları ele almaktadır. Çünkü bakıcılık, gündelikçilik ve kapıcılık birçok ortak özelliğe sahiptir. Bu ortak özellikler aşağıda belirtilen şekilde özetlenebilir.

- (i) Her üç meslek grubu hizmet sektöründedir.
- (ii) Her üç meslek grubu genellikle vasıfsız ve eğitimsiz işgücünden oluşmaktadır.
- (iii) Her üç meslek grubundaki işçilerin büyük çoğunluğu apartmanlarda istihdam edilmektedir.
- (iv) Ve her üç meslek grubunun işverenleri orta sınıf ailelerdir.

Bu çalışma, 2007 yılında Eskişehir'de gerçekleştirilen bir alan araştırmasının sonuçlarına dayanmaktadır. Araştırmanın evrenini Eskişehir'de çalışan yoksullar, örneklemini ise çalışan yoksulları en iyi temsil eden üç ayrı meslek kategorisinde çalışan 300 kişi oluşturmaktadır. Örneklem, başkalarının evlerinde gündelikçi/temizlikçi, çocuk/hasta/yaşlı bakıcısı olarak çalışan ev hizmetlileri ile apartman kapıcıları oluşmaktadır. Her meslek grubundan 100'er kişiye anket uygulanmış ve toplam 14 kişiyle derin mülakat yapılmıştır. Anket sorularının %60'ı kapalı, %40'ı açık uçlu sorulardan oluşmaktadır. Araştırma sonucunda örnekleme giren tüm meslek kategorilerini hem birlikte hem de ayrı değerlendiren çalışmalar yapılmıştır. Örnekleme giren kapıcılar kapıcı dairesinde yaşıyor olmalarından dolayı orta sınıfların ikamet ettiği semtlerdeki apartmanlardan, gündelikçi ve bakıcı kadınların ise önemli bir bölümü Eskişehir'in gecekondulu mahallelerinde ikamet edenlerden, bir bölümü de kapıcı eşleri olmaları nedeniyle orta sınıfların ikamet ettiği semtlerdeki apartmanlardan seçilmiştir.

Araştırmanın temel varsayımlarını ise şu şekilde sıralamak mümkündür. Kapıcılık hariç, ev hizmetliliğinde istihdam edilen işgücünün önemli bir bölümünü kadınlar oluşturmaktadır. Apartmanda istihdam edilen gündelikçi, bakıcı ve kapıcılar işgücü niteliği açısından önemli ölçüde eğitimsiz ve

vasıfsızdırlar. Enformel sektörde yaygın olan düşük ücret, yetersiz sosyal güvence ve düzensiz çalışma gibi özellikler apartmandaki istihdam yapısıyla önemli ölçüde örtüşmektedir. Bu çalışmada istihdam ilişkileri açısından belli soruların yanıtları aranmaya çalışılmıştır. Bu soruları şu şekilde sıralamak mümkündür. Ev hizmetliliğinde işverenlerin orta sınıf olması istihdam ilişkilerini ne yönde etkilemektedir? Ev hizmetliliğindeki istihdam ilişkileri endüstriyel kuruluşlarda var olan iş ilişkilerinden hangi yönlerden ayrılmaktadır? Ev hizmetliliğinde istihdam edilen emeğin örgütsüzlüğü istihdam ilişkilerine nasıl yansımaktadır? Paternalizm ev hizmetliliğini çözümlemede anahtar kavramlardan birisi olabilir mi?

2. Ev Hizmetlilerinin ve Kapıcıların Sosyal Profili

Eskişehir, iki üniversitesi ve sanayisi ile birlikte orta gelir grubunun çoğunlukla apartmanlarda ikamet ettiği orta boy bir kenttir. Ev hizmetliliği açısından, apartmanlaşma vasıfsız işgücü talebini beraberinde getirmektedir. Eskişehir örneğinde de bu açıkça görülmektedir. Bakıcı, gündelikçi ve kapıcıların eğitim düzeyi düşüktür. Bakıcılar ve gündelikçiler ağırlıklı olarak ilkokul mezunudur (78%). Diğer taraftan kapıcıların %71’i ilkokul mezunudur. İlkokuldan sonra temel eğitimini sürdüren gündelikçi kadınların oranı yalnızca %10 iken, bakıcı kadınlarda bu oran %22’ye yükselmektedir. Kapıcılarda ise ilkokuldan sonra temel eğitim alma oranı %28 (%22 ortaokul ve %6 lise) düzeyindedir. Bu da göstermektedir ki her üç meslek grubunun temel eğitim düzeyi ağırlıklı olarak ilkokul düzeyindedir.

Her üç meslek grubunda örnekleme girenlerin ağırlıklı olarak Eskişehir doğumlu olduğu görülmektedir. Örneklemedeki gündelikçilerin %70’i, bakıcıların %59’u ve kapıcıların %57’si Eskişehir doğumludur. Bu bir ölçüde Türkiye’de orta boy kentlerin, ülke çapında neredeyse tüm kentlerden göç alan büyük kentlerden farklı olarak, çoğunlukla kendi yakın çevresinden göç aldığını göstermektedir. Gündelikçi ve bakıcı kadınların %41’i, kapıcıların da %74’ü köy doğumludur. Buradan da anlaşılacağı üzere gündelikçi ve bakıcılara oranla kapıcılar ağırlıklı olarak kırsal kökenlidirler. Anne meslekleri incelendiğinde, annesi ev kadını olanlar (bakıcılarda % 92, kapıcılarda %86, gündelikçilerde %85) en büyük grubu oluşturmaktadır. Gündelikçi kadınların %48’inin, bakıcı kadınların ise %39’unun babası çiftçi-köylüdür. Buna karşın kapıcılarda bu oran %71’ler düzeyindedir. Her üç meslek grubunda anne ve baba mesleğinin geleneksel ve ataerkil özellikler göstermesi önemli bir veridir. Bu veri, kentsel işgücü piyasasının enformel istihdam yapısının ağırlıklı olarak bu tür ailelerden gelen işgücü tarafından oluşturulduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle,

eğitimsiz, kırsal kökenli ve vasıfsız işgücü, kentin istihdam yapısına ancak “çalışan yoksullar” olarak eklenilebilmektedir.

Gündelikçilerin %81’i, bakıcıların %72’si ve kapıcıların %94’ü evlidir. Bakıcıların içinde boşanmış veya dul olanların oranı gündelikçilerden yüksektir. Gündelikçilerin yaş ortalaması 39, bakıcıların 43, kapıcıların ise 41’dir. Her üç meslek kategorisindeki yaş ortalamasının kırk civarlarında olması ise önemli bir *toplumsal hareketsizlik* göstergesi olarak değerlendirilebilir. Zira vasıfsız işgücü açısından, yukarıya doğru toplumsal hareketlilik ya da sınıf atlama kırklı yaşlardan sonra, imkânsız olmasa da, oldukça zordur. Daha açık belirtmek gerekirse, kırklı yaşlara gelmiş gündelikçi, bakıcı ve kapıcılar sınıfsal olarak durumlarını daha ileriye götürebilecek olanaklara ulaşmamış ve çalıştıkları ev ve apartman hizmetliliği, onlara sınıf atlama olanağı ver(e)memiştir.

3. Ücretli İşe Girme ve İş Bulma Yolları

Türkiye’de özellikle kırsal kökenli göçmen kadınların kent yaşamında ücretli işe katılımları üzerinde ataerkilliğin güçlü bir denetim mekanizması olarak işlev gördüğü, sosyal bilimler literatüründe sıkça vurgulanan bir konudur. Bir diğer önemli konu ise erkek egemen toplumsal yapı içerisinde kadının yoksullaşmasına ya da yoksulluğun kadınsılaşmasına neden olan cinsiyetçi yapıların oynadığı rollerdir (Sallan-Gül, 2005). Yapılan araştırmalar, Türkiye’de çalışabilecek durumda olan önemli bir kadın nüfusu olmasına rağmen, ataerkilliğin kadın emeğinin ücretli kullanımına sınırlamalar getirdiğini, bu nedenle de, kadınların işgücüne katılım oranlarının düşük olduğunu göstermektedir. Özellikle, gecekondü yerleşim yerlerinde ev hizmetlerinde ücretli olarak çalışmak isteyen kadınların karşılaştıkları ataerkilliğin engellerin, “yoksulluk ataerkilliğin çözülmesinde büyük bir etken değildir” sonucunu ortaya çıkaracak boyutlarda güçlü olduğunu göstermektedir (Özyeğin, 2005:82).

Bu araştırmada, gündelikçilerin %40’ı ve bakıcıların %42’si, eşlerinin, geleneksel nedenlerle, dışarıda ücretli çalışmalarına karşı çıktığını belirtmişlerdir. Eşlerinin işgücüne katılımlarına karşı çıktığını belirten kadınlara, çalışma konusunda eşlerinin nasıl ikna oldukları sorulmuştur. Gündelikçi ve bakıcı kadınların sırasıyla %16 ile %14’ü maddi sıkıntılar nedeniyle eşlerinin çalışmalarını kabul etmek zorunda kaldıklarını, %8 ve %6’sı da çalıştıkları ailelerin tanıdık olması nedeniyle ya da düzensiz olarak çalıştıkları için eşlerinin çalışmalarına izin verdiğini belirtmişlerdir. Her iki gruptaki gündelikçi ve bakıcı kadınların %3’lük bir bölümü ise eşlerinin işsiz olmaları nedeniyle kendi çalışmalarına izin verdiğini, %1 ve %6’lık bir bölümü

de akraba ve tanıdıkların eşlerini ikna etmeleri sonucu çalışmaya başladıklarını ifade etmişlerdir. Bakıcıların %4’ü, çalışmalarına izin vermeleri konusunda eşlerini bizzat kendilerinin ikna ettiklerini belirtmişlerdir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, kadınların dışarıda ücretli çalışmaya başlamasında ekonomik etkenler önemli bir rol oynamaktadır.

Tablo 2: Gündelikçi ve Bakıcıların Dışarıda Ücretli Çalışmasına Eşleri Tarafından Verilen Tepkiler

“Eşiniz dışarıda ücretli çalışmanıza nasıl tepki verdi?” %	Gündelikçiler n=97	Bakıcılar n=82	TOPLAM n=179
Karşı çıkmadı	60	58	59
Karşı çıktı ama maddi sıkıntılar nedeniyle kabul etmek zorunda kaldı	16	14	15
Karşı çıktı, ama kendisi işsiz olduğu için ikna oldu	3	3	3
Karşı çıktı, ama çalıştığım aileleri tanıdığı için ikna oldu	8	6	8
Karşı çıktı, akrabalar-tanıdıklar ikna etti	1	6	3
Karşı çıktı, ben konuşarak ikna ettim	-	4	2
Karşı çıktı ve ikna olmamasına rağmen çalışmaya başladım	12	9	10
TOPLAM	100	100	100

Başlangıçta eşlerinin dışarıda ücretli çalışmasına karşı çıkan erkekler zamanla duruma alışmakta, özellikle kadının aile bütçesine yaptığı katkıyı gördükçe, bu durumu daha çabuk kabullenebilmektedirler.

Görüşmelere katılan gündelikçi kadınlardan birinin belirttiği gibi:

“Eşim çalışmama baştan karşı çıktı. Çalışan hanımdan hayır gelmez dedi. Oğlan üniversiteye başlayınca okutucam ben bu çocukları dedim. Mecbur izin verdi. İlk zamanlar çok bunalttı. Akşam altı oluyor yedi oluyor eşim benden önce geliyordu soruyordu nerde kaldın diye. Birinde az daha eziliyordum yetişicem diye, birinde sordu yine nerde kaldın diye. Dedim parkta oturdum bir çay içtim keyif yaptım, adam şaşırıldı kaldı, sinirlendim, bak daha terim soğumadı sabahtan beri çalışıyorum bir daha sorma nerde kaldın diye dedim. Çok şükür aştık onları.”

Bir başka gündelikçi kadın ise eşinin çalışmasına karşı tepkisini şöyle ifade etmiştir:

“Evet, karşı çıktı. 16 yaş farkımız var. Çok gençtim, kıskandı beni, çalıştırmadı. Israr ettim ama kabul etmedi. Sert bir erkekti. O hastalanınca paramız yetmedi. Mecburen çalışmaya başladım. Sonradan pişman oldu beni çalıştırmadığına, Ayten hanım bana mantolar alınca onları gördü üstümde, üzüldü ağladı, ben alamadım dedi. Sonradan çalışmama, ona bakmama sevindi”.

Özellikle eşi kapıcı olan gündelikçi kadınlar ücretli çalışmaya ilk önce kendi apartman sakinlerine giderek başladıkları için, eşlerinin karşı çıkmadığını belirtmişlerdir:

“Evet. Karşı çıktı ilkten, çalışmıycan dedi. Ama apartmandakilere gideyim bari dedim. İlkten beri buradayız ya zaten. Öyle ikna oldu, tanıdık diye gittim.”,

“Dışarıya istemedi ama bizim apartmana bir şey demedi.”,

“Hayır dedi önce, şimdi seviniyor para kazandığım için, gelince “göreyim” der. “kardeş payı” yapalım der. Ben de kazandığının hepsini göstermem. 50 ise 30 derim. Eskiden 15 diyodum artık yutmuyor. İçki parası yapar”,

“Para gelince bayıldı yayıldı, hoşuna gitti.”,

“Parayı duyunca ikna oldu, sanki erkekler koruyor bizim namusumuzu.”,

“Senelerce bir işi beğenip çalışmadı, hep işsizdi. Ben çalışmaya başlayınca sesini çıkaramadı”,

“Hayır dese de ne olacak, onun da işine geldi.”,

“Kendisi çalışmıyor. Bol bol içer. Başka yaptığı bir şey yok ki. Benden çok kendisi istiyor artık.”,

“Kendisi eve para getirmeyince artık neye karşı çıkacak. Sen yeter ki para getir, adam içki kumar olunca sen nereden getirirsen getir, adam sormaz oldu”.

Gündelikçi ve bakıcı kadınların sırasıyla %12 ve %9 gibi bir bölümü ise, eşleri ikna olmadığı halde ücretli işe girdiklerini ve çalışmaya devam ettiklerini belirtmişlerdir. Bu durum bize, gündelikçi ve bakıcıların kadının dışarıda ücretli çalışmasını engelleyen ataerkil kontrol mekanizmalarına karşı direnç gösterebildiklerini göstermektedir. Alt gelir grubundaki ailelerin maddi sorunlarının büyük olması kadının geleneksel değerleri sorgulamasını kolaylaştırmaktadır. Özellikle, ailenin ekonomik güçlük içerisinde olması kadını dışarıda çalışmaya zorlamaktadır. Bu duruma başta karşı çıkan erkekler ise aile gelirinin artmasına paralel olarak eşlerinin dışarıda ücretli çalışmasını zamanla içselleştirebilmektedirler.

Gündelikçilerin de bakıcıların da büyük bir bölümü (%35,5) işlerini arkadaşları aracılığıyla bulduklarını belirtmişlerdir. İş bulmaya aracılık etmede daha sonra komşular (%23,5) ve akrabalar (%22,5) önemli bir paya sahiptirler. İşverenlerin aracılığı ile iş bulanların oranı %9,5, kendisi iş arayarak iş bulanların oranı %8, hemşerisi aracılığı ile iş bulanların oranı ise %1’dir. Kentlerde kurulan arkadaşlık ve komşuluk ilişkilerinin toplamda %69 gibi bir oranda iş bulmaya katkısının olması sosyal ilişkiler ağının önemini ortaya koymaktadır.

Kapıcıların % 36’sı arkadaşları vasıtasıyla, %31’i kendisi iş arayarak, %20’si akrabaları vasıtasıyla, %6’sı hemşerileri vasıtasıyla, %5’i kapıcı arkadaşlarının referansı ile ve %2’si komşuları vasıtasıyla iş bulduklarını belirtmişlerdir. Görüldüğü gibi kapıcılıkta arkadaşlık ve komşuluk ilişkilerinin iş bulmada oynadığı rol, gündelikçi ve bakıcılığa göre daha düşük düzeylerde kalmaktadır. Öte taraftan, kendisi iş arayarak bulanların oranının, kapıcılarda %31, gündelikçi ve bakıcı kadınlarda ise %8 oranında olması, kapıcıların kentlerde yeni kurulan sosyal ve kültürel ilişkiler ağına gündelikçi ve bakıcı kadınlar kadar sahip olmadıklarını göstermektedir.

Bilindiği üzere, yoksulluk çalışmalarının önemli bir bölümü kentlerde geleneksel dayanışma ağlarının zayıflamaya başladığını öne sürmektedir. Bu araştırmanın verilerinin bir bölümü bu tezi doğrulamaktadır. Zira örneklemin yalnızca yüzde ikisi hemşerilerinin vasıtasıyla iş bulduğunu söylemektedir. Bununla birlikte, hemşerilik bağlarının zayıflaması, sosyal ilişkiler ağının yok olduğu anlamına gelmemelidir. Zira iş bulma sürecinde, kırsal geleneksel sosyal dayanışma bağları, kentlerde yeni kurulan arkadaşlık ve komşuluk türü sosyal bağlarla ikame edilmektedir. Araştırmanın verileri göstermektedir ki, ev hizmetlileri kentsel işgücü piyasasına, geleneksel hemşerilik ilişkilerinden çok, kentte geliştirdikleri sosyal ve kültürel ilişkiler ağı aracılığıyla girmektedirler.

Bu durumun göstergelerinden biri de göç sırasındaki geleneksel dayanışma ağlarının kullanım oranıdır. Kapıcıların %89’u, gündelikçilerin %59’u ve bakıcıların %55’i Eskişehir merkeze Eskişehir’in ya da yakın illerin ilçe, kasaba ve köylerinden göç etmiştir. Göç etmiş olan bakıcıların %76’sı, kapıcıların %75’i ve gündelikçilerin %70’i, göç sırasında akrabalarından ya da hemşerilerinden hiçbir şekilde yardım almadıklarını belirtmişlerdir. Başka bir deyişle, kapıcılar, gündelikçiler ve bakıcılar, kente göç sürecinde geleneksel dayanışma ilişkilerinden pek faydalanamamışlardır. Bu durum, kente göç sonrasında da fazla değişmemektedir. Örnekleme girenlere yüksek bir miktarda paraya ihtiyaç duyduklarında borç bulabilecekleri kimselerinin olup olmadığı sorulduğunda, kapıcıların %62’si, gündelikçilerin %44’ü ve bakıcıların %37’si borç alacak kimselerinin olmadığını belirtmişlerdir.

Görüşmeye katılanlardan bazılarının ifadeleri, borç para gerektiğinde hemşerilerinden ya da akrabalarından çok işverenlerine başvurduklarını göstermektedir:

“Annem var babam var ama istemem, belki vermezler belki verirler.”,

“Kardeşimden istemiştim zor zamanımda, yok dedi ben de pazarda çalıştım işte.”,

“Kimse kimseye borç vermiyor, hiç kimse yok borç verecek, kimsemiz yok, ne benim ne kocamın.”,

“Hiç kimse yok, vallahi yok. En fazla alacağımı, apartmanlardan önceden paramı alırım. Onun dışında benden başka kimsem yok.”,

“Bulurum ben. ... Doktordan aldım gittiğim, bir telefonla evime kadar getirdi kadın sağolsun. İşine gittiğim kadınlar bunlar. Senet menet de olmaz. Sözüm senettir benim onlara.”,

“Apartmandan istiyoruz yöneticiden, sağolsun veriyor, sonra maaştan kesiyor. En fazla 100 alırız. O zaman da hiçbir şey dönmüyor.”,

“Allah razı olsun patron var. İsteddiğinde şak diye 250 milyon verdi, en fazla 500 verir.”,

“Çalıştığım ablamdan alırım. En fazla aylığım kadar alırım.”,

“Doktor hanım [işvereni] var. Sık almam, öyle de bir prensibim var. Yedi yılda iki defa aldım. Oğlumun düğünü için 2,5 milyar aldım.”,

“Bankamatik var benim Aysel ablam [işvereni], ne kadar lazımsa trink, çek! Sınırsız alabilirim, istediğim kadar yani. O sınırlıdır da, ben sınırsız isterim! O verir mi bilmem. Ama valla bi ondan isterim, başka yok.”.

Ev hizmetlerinde çalışanların, iş bulma ve işe girme konusunda arkadaş ve komşuluğa dayalı toplumsal ilişkiler ağını kullanmalarının bir nedeni de başka bir seçeneklerinin bulunmamasıdır. Çünkü eğitim düzeyi düşük ve vasıfsız bir işgücü oluşturan bu kadınların, ataerkil engeller nedeniyle bireysel olarak kendi başlarına iş arayarak iş bulabilmeleri çok zordur. Kaldı ki, orta sınıf aileler, ev hizmetlerinde çalışacak işçileri genel olarak kendi akrabakomşu ve tanıdıklarının ya da daha önce istihdam ettikleri güvenilir işçilerin referansı aracılığı ile istihdam etmeyi tercih etmektedirler. Bu durum hem orta sınıf ailelerin, hem de ev hizmetlilerinin işine gelmektedir. Kentlerde orta sınıf aileler ile ev hizmetlileri arasında kurulan sosyal ve kültürel ilişkiler ağının iş bulma sürecinde yaygın bir şekilde kullanımı, her iki tarafa da çeşitli kazanımlar sağlamaktadır. Bu kazanımlar aşağıda belirtilen şekilde sıralanabilir.

a) İşverenin kazanımları

- (i) İşçi bulma süreçlerinin enformel işlemesi, kent yoksullarının düşük maliyetli istihdamını kolaylaştırmaktadır.
- (ii) Kent yoksullarını istihdam eden işverenler bu tür bir sosyal ve kültürel ilişkiler ağını kullanarak hem istihdam sürecini hem de istihdam edilen kişileri daha kolay kontrol altına alabilmektedirler. Örneğin, bir gündelikçi kadının veya bir kapıcının, herhangi bir tanıdığıının bakıcı olarak iş bulabilmesi amacıyla onun adına işverene kefil olması ve teminat vermesi, yeni istihdam edilen kişinin işveren tarafından kontrol edilmesini önemli ölçüde kolaylaştırmaktadır. Çünkü böylesi bir süreç sonucunda istihdam edilen kişi, sosyal ve kültürel mekanizmaların ağırlığını daha fazla hissedecektir. Bu süreç önemli ölçüde minnet ve himmet tarzı şükran duygusunu ortaya çıkaracak ve işe alınan kişi, işverenin daha sadık bir çalışanı haline gelebilecektir.

b) Ev hizmetlilerin kazanımları

- (i) Sosyal ve kültürel ilişki ağları, kent yoksullarının iş bulmalarını kolaylaştırmaktadır. Çünkü formal sektör istihdamı için gerekli olan sosyal, kültürel ve ekonomik sermayeden (Bourdieu, 1986) büyük ölçüde yoksun olan kent yoksulları, enformel sektörün gerektirdiği sosyal ve kültürel ilişkiler ağını kullanmayı bir var olma stratejisi olarak kullanmaktadırlar.
- (ii) Ev hizmetliliğinde ki bu tür sosyal ve kültürel ilişkiler ağı, kent yoksullarına bir ölçüde de olsa ait oldukları işgücü piyasasını kontrol edebilme olanağı sağlamaktadır. Kent yoksulları, istihdam edilme sürecinde çoğu zaman belirleyici de olabilmektedirler. Bu ağlar sayesinde bir yakınına iş bulabilen bir kent yoksulu, yarın kendisi işsiz kaldığında benzer mekanizmalar yoluyla iş bulabilme şansına sahip olabilecektir.
- (iii) Ev hizmetliliği, yoğun göç ve kentleşme süreciyle birlikte kadın işgücünün dışarıda ücretli olarak çalışmasının ilk basamağını oluşturmaktadır. Bildik ve tanıdık bir ailenin yanında çalışmanın, alt gelir gruplarındaki kadınların dışarıda ücretli çalışmaya başlamasında kolaylaştırıcı ve rahatlatıcı bir etkisi olmaktadır.
- (iv) Kadının dışarıda ücretli olarak çalışıyor olması, –iş ve istihdam ile ilgili tüm sıkıntılara karşın- kadının konumunu aile içerisinde

ekonomik ve sosyal yönden görece güçlendirmekte ve ona belli bir özgüven sağlamaktadır.

Sosyolojik olarak söylemek gerekirse, kent yoksulları, kırsal-geleneksel dayanışma ağlarını bir ölçüde yitirmekte olsalar da, içinde buldukları kentsel işgücü piyasasının gerektirdiği türden enformel sosyal ve kültürel ilişkiler ağını yoğun bir şekilde kullanmaktadırlar. Başka bir deyişle, formel sektöre ulaşamayan ya da ulaşma şansını büyük ölçüde kaybetmiş olan, öte yandan kırsal-geleneksel hemşerilik ağlarını da giderek yitirmekte olan kent yoksullarının, var olabilmek için bu geleneksel ağlar yerine kentlerde geliştirdikleri enformel sosyal ilişkiler ağına tutunmaya çalıştıklarını göstermektedir.

4. Ev Hizmetliliğinde İşçi-İşveren İlişkisi

Kent yoksullarının istihdamının ayrılmaz bir parçası olan enformel mekanizmalar, bireylerin istihdamının gerçekleştiği andan istihdamın sona erdiği ana kadar devam etmektedir. Bu durum en belirgin şekilde istihdamın gerçekleştiği anda ortaya çıkmaktadır. Örneğin, gündelikçilik, bakıcılık ve kapıcılıkta (kapıcılıkta yasal bir iş tanımı olmasına rağmen) iş tanımı belirsizdir. Bu belirsizlik, hangi işin, ne kadar bir süre içerisinde, kaç kişi tarafından, nasıl yapılacağına bilinemezliliği ile sınırlı değildir. Gündelikçilik ve bakıcılıkta bu konuda herhangi bir yasal düzenleme olmadığı için, kapıcılıkta ise olmasına rağmen, işin tanımı ve çalışanın sorumluluk alanları önemli ölçüde kişisel ilişkilere ve işverenin/apartman yöneticisinin inisiyatifine bağlı kalmaktadır. Enformel sektör istihdamı önemli ölçüde yasal düzenlemelerin ve kontrol mekanizmalarının dışında gerçekleşmektedir. Her ne kadar yapılacak işin tanımı ve denetimi, çoğunlukla ev hizmetlileri ile işverenleri arasında başlangıçta karşılıklı olarak yapılan konuşmayla belirlense de, daha sonraları bu anlaşmaya özellikle işveren tarafından uyulmadığı sıkça görülmektedir.

İş tanımı ve iş denetimi açısından bakıldığında, ev hizmetliliğinde işçi-işveren ilişkilerinin, fabrika ortamındaki resmi ve formel işçi-işveren ilişkilerinden oldukça farklı işlediği görülmektedir. Ev hizmetliliğinde işçi-işveren ilişkilerinde ilk başlarda hakim olan resmiyetin kısa bir zaman sonra yerini samimiyet, yakınlık ve aileden birisi olma gibi *paternalist* bir yapıya bıraktığı söylenebilir. Bu paternalist yapı, *genel* işçi-işveren ilişkisini *kişiselleştirmekte* ve ona ailevi bir öz kazandırmaktadır. Bu paternalist öz, ev hizmetliliğinde birçok farklı formda ortaya çıkmaktadır. İşverenler her zaman olmasa da belirli aralıklarla işçisini koruma, kollama, parasal yardımda bulunma, ev ve giyim eşyası verme, çocuğuna oyuncak alma, bayramlarda

hediye ya da bahşış verme ve benzeri yardımlarda bulunabilmektedirler. Bu paternalist yapı, doğası gereği tek taraflı işlememektedir. Bunun karşılığında ev hizmetlisinden, işverenine bir patron gibi değil, bir abla-anne ya da ağabey-baba olarak yaklaşması beklenmektedir.

Bu karşılıklı paternalist yapının (belli sorunları içerse de) bazı açılardan her iki tarafın da işine geldiği söylenebilir. İşveren, paternalist yapı sayesinde işçisini yalnızca ekonomik yönden değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel yönden de kendisine bağımlı hale getirmektedir. Diğer taraftan aile metaforu, işverene işçisine şefkat gösterebilmesi kadar, ona sert talimatlar verebilme ve onu disiplin altına alabilme olanağını da sağlamaktadır. Ev hizmetliliğinde işçi-işveren ilişkisi bir anlamda baba ile annenin evlatla (ya da büyük kardeşlerin küçük kardeşlerle) olan ilişkilerine benzemeye başlamaktadır. Paternalist yapı işverenlere ev hizmetliliğinin iş tanımını çok geniş olarak algılama ve uygulatma şansını da sağlamaktadır. Bu yapı nedeniyle işverenler, gündelikçilere, bakıcılara ve kapıcılara, başta sözlü olarak yapılan anlaşmaya dahil olmayan başka işler de yaptırma hakkını kendilerinde görebilmektedirler.

Paternalist yapı gündelikçi, bakıcı ve kapıcılar için de belli avantajlar sağlamaktadır. Örneğin, gündelikçi ve bakıcı kadınlar içinde buldukları zor şartlarda işverenin evini kısmî bir sığınak olarak algılamaktadırlar. İşverenin evi, geçici bir süre için de olsa onları yaşamın acımasızlığından uzaklaştırabilmektedir. İşverenlerine yönelik anne-baba veya abla metaforu onların da işine gelmektedir. Bu tür paternalist öğeler, gündelikçi ve bakıcı kadınların ev içerisinde daha rahat hareket etmelerini, evin birçok eşyasını kendi evlerindeymiş gibi kullanabilmelerini ve ev işlerini yaparken bir ölçüde de olsa özerk hareket edebilmelerini sağlamaktadır. Görüşmeye katılan gündelikçi ve bakıcıların önemli bir bölümü, işle ilgili memnuniyetlerini belirtirken, işyerlerini kendi evleri, işverenlerini de kendi aileleri gibi benimsediklerini gösteren çok sayıda örnek vermişlerdir.

“Beni aileden sayıyorlar. Kendi evimmiş gibi evde rahat çalışabiliyorum, şu iş, bu iş demezler, söylemeye gerek duymazlar” ,

“Abla kardeş gibiyiz, ütücü tutmuştu kolundan ameliyat olunca, dedim maddi durumunuz çok iyi değil ben yaparım sen iyileşene kadar. Ben istersem yapıyorum, istemezsem yapmıyorum, kendi evim gibi. Abla kardeş gibiyiz, hiç sorun olmaz hiç bir şey”,

“Bak her şeyimi de anlatırım, onlar da bana anlatırlar, şey gibi oluyoz artık bir aile gibi oluyoz, bir abla kardeş gibi oluyosun hani kendi çevrenden daha yakın hissediyosun”.

Bazı gündelikçi ve bakıcıların, işverenlerinin evinden “bizim ev”, işverenlerinin kendilerinden de “bizimkiler” şeklinde bahsetmeleri ise söz konusu paternalist yapının varlığını gözler önüne sermektedir.

“Bizimkilerle arkadaş gibiyiz. Geliş gidişimiz var, birbirimize yemeğe gelir gideriz”,

“Çok memnunum, şükrediyorum. ... Çünkü bizim evdekiler çok kültürlü insanlar. Bana çok saygılı davranıyorlar”.

Görüşme yapılan ev hizmetlisi kadınlardan bazıları ise önceki işlerinden ayrılmalarına gerekçe olarak çoğu kez önceki işverenlerinin evlerinde rahat hareket edememelerini ve işverenleri tarafından sürekli bir yabancı gibi dışlanmalarını göstermişlerdir. Öte yandan, bakıcı, gündelikçi ve kapıcıların aldıkları ücretlere ek olarak işverenlerinin vereceği aynî ve nakdî yardımların aile bütçelerine çok önemli bir katkısı olmaktadır. Örneklerdeki kapıcıların %59’u çalıştıkları apartmanların sakinlerinden, gündelikçilerin %52’si ve bakıcıların %46’sı da çalıştıkları ailelerden giysi, ev eşyası ve benzeri yardımlar aldıklarını belirtmişlerdir. Ancak bakıcı, gündelikçi ve kapıcılar açısından yardımları almak kadar, bu tür yardımların verilmiş tarzı da son derece önemlidir. Ev hizmetlileri, “görgüsüz” konumuna düşmemek için, bu tür yardımları talep etmek yerine, işverenlerinin önermelerini beklemektedirler. Ev hizmetlilerinin işverenlerinden aşırı bir beklenti içerisinde olması, onların tamahkâr ve açgözlü olarak algılanmalarına neden olabilmektedir. Bu nedenle ev hizmetlileri bu tür yardımlar konusunda oldukça dikkatli davranmaktadırlar. Bununla birlikte kimi ev hizmetlileri, işverenlerinin verdiği ikinci el giyim eşyalarını veya aşırı kullanılmış ev eşyalarını almaktan imtina edebilmektedirler.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse, işverenlerin arada sırada yiyecek ve giyecek yardımlarında bulunması, ev hizmetlilerinin iş memnuniyetini olumlu yönde etkilemektedir. Ancak işverenlerin bu tür yardımlarda bulunmalarının, bir karşılıklı ilişki içerisinde algılanması gerekmektedir. Çünkü işverenler bakıcı ve gündelikçi kadınlardan çoğu zaman önceden belirtilmeyen başka işler yapmalarını talep edebilmektedirler. Ev hizmetlileri bu tür ek işleri yapmayı her zaman hoş karşılamasalar da, yukarıda belirtilen karşılıklı ilişki çerçevesinde işverenlerin bu tür taleplerini yerine getirmek durumunda kalmaktadırlar. Bu nedenle, işverenlerin ev hizmetlilerinden daha yoğun ve daha uzun süreli çalışma taleplerini, zora dayalı ve despotik yollardan değil, rızaya dayalı yollardan elde ettikleri (Buroway, 1979) söylenebilir. Ancak bu durum Bora’nın da (2005) belirttiği gibi, ev hizmetlilerinin otoritenin her tür uygulamasına itaat etmekte olduğu anlamına gelmemelidir. Eğer öyle olsaydı ev hizmetliliğinde emek devir oranının (iş/işçi devrinin) son derece düşük olması gerekirdi.

Paternalist yapı, her iki tarafın beklentilerini belli bir karşılıklı ilişki içerisinde buluşturmaktadır. Ancak paternalist istihdam ilişkisine daha ayrıntılı bakıldığında, bu sürecin daha çok işverenlerin lehine işlediği görülmektedir. Çünkü, işverenler otoriteyi temsil ettiklerinden, ev hizmetlilerinden hesapta olmayan işler yapmalarını hemen her gün talep edilebilmektedirler. Bu bir anlamda Sennett’in (1992) vurguladığı otoritenin sahte sevgisinin bir dışa vurumu gibidir. Çalışanını koruduğunu, sevdiğini ve onu hayatın acımasızlıklarına karşı kanatları altına aldığı öne süren bir otorite, aslında kendi çıkarlarını gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Çünkü asıl olan işverenin işlerinin en düşük maliyetle ve optimum düzeyde yapılmasıdır.

Orta sınıf aileler, işveren olduklarını sembolik olarak da olsa ev hizmetlilerine gösterme çabasındadırlar. Bu çerçevede işverenler ücrete ilave olarak ev hizmetlilerine aynı ve nakdi yardımlar yapabilmektedirler. Ancak bu tür yardımlar özel günlerle (bayram ve yılbaşı gibi) sınırlı olduğu için yılda en fazla birkaç defa gerçekleşmektedir. Tüm bunlara rağmen her iki tarafın karşılıklı beklentiler içerisinde olmaları ve bu beklentilerin belli düzeylerde de olsa gerçekleşiyor olması, ev hizmetlilerin iş memnuniyetinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Görüşmeye katılan ev hizmetlilerinin, işten duydukları memnuniyeti işveren ailenin vefakâr olması, ev sahibesinin (veya apartman yöneticisinin) onlara çok güvenmesi veya onlara çeşitli yardımlarda bulunması gibi noktalarla ilişkilendirmeleri, bu durumu doğrulamaktadır.

Aşağıdaki Tablo 3’den de anlaşılacağı üzere, ev hizmetlilerinin işverenlerine ilişkin memnuniyetleri yüzde seksenler düzeyindedir. İşveren memnuniyeti ile alınan ücretten duyulan memnuniyet arasında ise çok önemli farklılıklar bulunmaktadır. Aşağıda verilen Tablo 3 ve 4’ten de açıkça görülebileceği gibi, işverenlerinden %80’ler düzeyinde memnun olduğunu ifade eden gündelikçi ve bakıcı kadınların ücretlerinden memnuniyet düzeyleri yüzde ellilerin altında kalmaktadır. Diğer taraftan kapıcılarda ise ücret memnuniyeti çok daha düşük bir düzeyde (%13) kalmaktadır.

Tablo 3: İşvereninizin size karşı tutum ve davranışlarından ne derece memnunsunuz?

%	Memnunum / Çok memnunum	Şöyle böyle	Memnun değilim / Hiç memnun değilim	Toplam
Gündelikçi n=100	77	16	7	100
Bakıcı n=100	88	7	5	100
Kapıcı n=100	74	12	14	100

Tablo 4: Ücretinizden ne derece memnunsunuz?

%	Memnunum / Çok memnunum	Şöyle böyle	Memnun değilim / Hiç memnun değilim	Toplam
Gündelikçi n=100	48	23	29	100
Bakıcı n=100	44	26	30	100
Kapıcı n=100	13	25	62	100

Gündelikçiler, bakıcılar ve kapıcılar arasında, çalışma günleri ve çalışma saatleri açısından önemli bir fark bulunmaktadır. Aşağıdaki Tablo 5’te de açıkça görüleceği üzere, haftalık çalışma günleri açısından bakıldığında kapıcıların 6,5, bakıcıların 5, gündelikçilerin ise 3 gün çalıştığı görülmektedir. Haftalık çalışma günleri ve çalışma saatleri açısından, bakıcıların ve kapıcıların daha düzenli bir işe sahip olduğu söylenebilir. Bakıcılar ve özellikle de kapıcılar tamgün istihdam edilmektedir. Yine bu iki meslek grubunun iş güvencesi çok yüksek olmasa da, istihdam edilme süreleri açısından, bakıcılıkta en az birkaç ay, kapıcılıkta ise birkaç yıl sürebilecek bir istihdam söz konusu olabilmektedir. Oysa, çok defa çağrı üzerine çalışan gündelikçilerin, haftalık ve günlük çalışma saatleri, yarı-zamanlı ve oldukça düzensiz bir özellik arz etmektedir. Bu da, istihdam edilme süresi ya da işin sürekliliği ve düzenliliği bakımından, gündelikçilerin kapıcı ve bakıcılara oranla daha düşük bir iş güvencesi ile çalıştıklarını göstermektedir. Bazı gündelikçi ve bakıcı kadınların belirttiği gibi:

“Bana pek iş çıkmıyor. Temizlik olunca bazen hiç çağırıyorlar”.

“Temizlik işi olunca umutlanıp duruyon bugün çıkmaz yarın çıkar dersin. Çıkar mı çıkmaz mı, hiç belli olmaz”.

“Temizlik işinde gelecek yok. Çağrı gelirse iş var, gelmezse yok”.

“Gündelik, dibi delik’ derler çünkü kazandığın gündeliktir o an biter, sonrası gelir mi gelmez mi?”

“Buna meslek demem gülüm, bugün var yarın yok. Çocuk baksan en azından üç dört yıl. Sonra yine kreşe başlıyo, bitiyö. Temizliğe gitsen desen artık başkası gelecek gelme diyor, kalyosun. Hiç bir zaman garantisi yok”.

“Kimse için gelecek yok. Çocuk büyüyünce haydi yavrum, güle güle bacım derler”.

“Yok işte bak iş, çıkmadı mı kalyosun öyle, güvenemiyosun ki. Güvencesi yok yani”.

“Geleceği yok gülüm valla. İş oluyo, çıkıyo, bi bakıyosun çıkmıyo. Düzenli olmuyo ki, zor. Güvencen olmuyo, başına bişey gelse sağlığın tehlikede”

“Günlük iş işte. Ne geleceği olacak. Yarın işe gideceğimin garantisi yok. Çağırmadılar mı gitmiyon işte”.

Bakıcı ve gündelikçi kadınların dışarıda ücretli çalışması, kendilerinin ve ailelerinin ekonomik ve sosyal yönlerden var olmalarına katkı sağlamakta ve onlara aile içerisinde belli bir güç ve özgüven kazandırmaktadır.

“E kendi ekmeğimi kendim kazanıyorum. Ayağımın üstüne basıyorum. Kimseye muhtaç olmadan geçinebilecek durumdayım.”

“Bak iyi ki bu iş var, olmasa ne yapacaktım, bir sene ev idare ettim, evin ekmeği parası, su parası, taksitler, torunun parası hepsi bana bakıyor.”

“Hem insan sağlıklı oluyor çalıştığı için, hem düzenli işi oluyor ne bileyim, çalışınca kendi kendime bambaşka bi duygu duyuyom. Ne bilem, her şeyi görüyom, bi değişiklik, çok değişiklik oluyor benim için.”

“Yani gene insanlara bir faydan oluyor. Eve katkı oluyor.”

“Dışarı baktığım zaman şanslı hissediyorum. En azından çocuklar muhtaç değil.”

“Pazar harçlığın oluyor en azından katkı oluyor, çocuğuma eşya alıyorum.”

“Para kazanmak çok güzel, kendimi iyi hissediyorum.”

“Kendim kazandığım, çalıştığım için, gelire sahip olmak hoşuma gidiyor, kendi ayaklarım üstünde durmak hoşuma gidiyor.”

“İnsanın kendine güveni artıyor. Eve bir katkıda bulunuyorum. Mutlu oluyorum.”

Dışarıda ücretli çalışma, kadının sosyal ve ekonomik konumunun güçlenmesi açısından önemli bir basamak olmakla birlikte, enformel sektördeki olanakların yetersiz olması, gündelikçi ve bakıcı kadınların iş ile ilgili beklentilerinin zaman içinde yükselmesine yol açmaktadır.

“Kendimi şanslı hissetmiyorum. Daha iyi işlere sahip olsaydım keşke mesela bir memur olsaydım, öğretmen olsaydım, okumak önemli, bir mesleği oluyor insanın, mesela yanında çalıştığım insan benimle aynı yaşta, ben ona hizmet ediyorum. Tek fark onun okumuş olması.”

“Aslında bi güzel iş olsa, devlet olsa, tabii daha bi şanslı olurdu. Bunda çıkarsa gidiyon, çıkmazsa yok.”

“Ama, daha başka bir iş olsaydı. Sigorta falan geleceğim olurdu burada geleceğim yok ki hiç.”

“Temizlikçi olduğum için şanslı değilim. Hadi memur olsa neyse, o zaman başka.”

“Ben hiç böyle bir iş düşünmedim. Zorunluluktan başladım, onun için bu işi şans görmüyorum. Daha iyi bir yerde daha farklı bir ortamda çalışmayı isterdim.”

“Bu işin geleceği yok ki hiç. Hiçbir sağlık güvencen yok. İşin bugün var yarın yok.”

“Hiçbir ümit yok bugün hasta olsan kaldım. Geleceği olmayan bir şey.”

“Geleceği yok ki, sigortalı bir iş değil, gelip geçici iş.”

“Boş, hiç geleceği yok, sigortası yok, sonu olmayan bir iş, çalışırsan paran olur, çalışmazsan olmaz, güvencen yok.”

Örnekleme grubundaki her üç meslek grubunda düzensiz çalışma sonucu ortaya çıkan emek-ücret ilişkisi çalışanların aleyhine son derece çarpık bir görünüm arz etmektedir. Öyle ki, çalışılan saatlerin ücrete bölünmesi sonucunda *en fazla çalışanın en az, en az çalışanın ise en fazla kazandığı* bir emek-ücret ilişkisi ile karşılaşmaktadır. Örneğin kapıcılar haftada ortalama 6,5 gün çalışmaktadır. Kapıcıların günlük ortalama çalışma saatleri 11 saat civarında olduğu için saat başı ücretleri 1,2 YTL’ye gelirken, haftada ortalama 3 gün çalışan gündelikçilerin saat başı ücreti 2,5 YTL’ye gelmektedir. Dolayısıyla, gündelikçiler kapıcıların çalışma süresinin yarısı kadar çalışmalarına karşın toplamda kapıcılar kadar ücret alabilmektedirler.

Tablo 5: Çalışma Saati ve Ücret

	Gündelikçi n= 100	Bakıcı =100	Kapıcı n=100
Haftalık çalışma günü	3 gün	5 gün	6,5 gün
Günde çalışılan saat	8 saat	8 saat	11 saat
Haftada çalışılan saat	24 saat	40 saat	71,5 saat
Yılda çalışılan gün	156 gün	260 gün	338 gün
Yılda çalışılan saat	1248 saat	2080 saat	3718 saat
Saatlik ücret	2,5 YTL.	1,6 YTL.	1,2 YTL.

Kentsel işgücü piyasasının en temel özelliklerinden olan “düzenli ancak düşük ücretli bir iş” ile “düzensiz ancak görece yüksek ücretli bir iş” ayrımı burada da karşımıza çıkmaktadır. Özellikle gündelikçi kadınların enformel sektörde düzensiz ve güvencesiz, ancak görece yüksek ücretle çalışmaları, kentsel işgücü piyasasına daha çok ücret-gelir eksenli olarak eklenmelerine neden olmuştur. Kapıcıların ise *sosyal güvenceli ve düzenli olması* nedeniyle kapıcılık mesleğinde daha düşük ücretle çalıştıkları görülmektedir. Kentsel işgücü piyasasına, eğitim düzeyi düşük ve vasıfsız olan erkeklerin daha düzenli ve güvenceli olan işler üzerinden, kadınların ise daha düzensiz ve güvencesiz

olan işler üzerinden eklemlemeleri önemli ölçüde, toplumun, düzenli ve güvenceli bir ücretli iş sahibi olmayı kadınlardan çok erkeklerden talep etmesinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, kırsal kökenli, eğitimsiz ve vasıfsız olan erkek göçmenlerin, bu tarz bir istihdamı talep etmelerinin, kentsel işgücü piyasasında fazla risk almadan kentte tutunma önceliğinden de kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü kapıcılar enformel sektör içerisinde risk alınabilecek diğer iş kollarının rekabetçi ortamlarına kendilerini henüz hazır hissetmemektedirler. Kapıcılar bu tür rekabette son derece önemli olan kentsel, sosyal ve kültürel ağlara görece daha az sahiptirler. Oysa gündelikçi ve bakıcı kadınlar, eğitimsiz ve vasıfsız olmalarına karşın, kapıcılara göre daha kent kökenlidirler ve kentsel sosyal sermayeye de görece daha fazla sahiptirler. Bu da kadınların geçici, sosyal güvencesiz ve düzensiz işlere daha rahat yönelebilmelerini sağlamaktadır.

Ev hizmetlilerinin, aldıkları ücretten kısmen, işverenlerinin kendilerine yönelik tutumlarından ise büyük ölçüde memnun olmaları, işçi-işveren ilişkisinin çok sorunsuz olduğu anlamına gelmemelidir. Ev hizmetlilerinin, işverenlerinden bekledikleri vefakârlığı ve yardımseverliği görmemeleri durumunda, işçi-işveren ilişkisinde var olan güven çabucak bozulabilmektedir. Bu tür durumlarda iş memnuniyeti azalan bazı bakıcı ve gündelikçilerin başka bir iş arayışına kolaylıkla gidebildikleri gözlenmiştir. Dolayısıyla iş memnuniyetinde, günlük ya da aylık olarak alınan ücret, çok defa işveren tutumdan daha önemli bir rol oynayabilmektedir. Öyle ki ev hizmetlileri aynı ve nakdî yardım *almamalarına* karşın, işverenin verdiği ücret görece yüksek ise, çalışmaya devam edebilmektedirler. Bu durumda yüksek ücret, düşük sosyal yardımları dengeleyebilmektedir. Eğer düşük ücret aynı veya nakdî yardımlarla desteklenmiyorsa, bakıcı ve gündelikçi kadınlar için yeni iş arama vakti gelmiş demektir.

Ev hizmetlileri ile işverenler arasında işin tanımı, süresi ve ücreti konularında belli sorunlar yaşanmaktadır. Çünkü işin tanımı, süresi ve ücretinin belirlenmesi konusunda işveren genellikle tek taraflı olarak kendi lehine hareket etme eğilimindedir. Nitekim bazı gündelikçiler, yarım ücret karşılığı yarım gün temizliğe gittikleri evlerden neredeyse tam gün temizlik yaparak döndüklerini belirtmişlerdir. Benzer şekilde birçok gündelikçi, tam gün temizlik için gittikleri evlerde, normalde ayrı bir ücrete tabi olan duvar silme, perde sökme-yıkama-ütüleme-takma, yatak-yorgan yünü yıkama ve benzeri işleri de, ayrı bir ücret almaksızın yaptıklarını ve bu nedenle evlerine çok geç saatlerde dönmek zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir. Benzer bir durum kapıcılar için de söz konusudur. Kapıcılar apartman temizliği, çöp toplama ve bakkal servisi gibi rutin işlerin yanı sıra, kimi apartman sakinlerinin servis saatleri dışında

alışveriş, fatura ve kredi kartı ödemeleri, eşya taşıma ve benzeri getir-götür işlerini çoğunlukla ücretsiz olarak yapmak durumunda kalmaktadırlar.

İş tanımındaki bu belirsizliğin en fazla bakıcı kadınları olumsuz etkilediği görülmektedir. Bakıcıların %58'i, işverenlerinin, işe girerken belirtmedikleri halde sonradan kendilerinden başka işler de yapmalarını talep ettiklerini ve bu durumun kendilerini rahatsız ettiğini belirtmişlerdir. Bakıcıların yalnızca %17'si işverenleri istemediği halde kendi istekleriyle bakıcılık dışında işler yaptıklarını ve bu durumdan rahatsız olmadıklarını ifade etmişlerdir. Çalışma süresi içerisinde bakıcılık dışında işler yapmayan bakıcıların oranı ise sadece %25'tir. Bakıcılık dışında farklı işler yapan bakıcıların %75'i bu işleri bakıcılık yaptıkları günlerde yapmaktadırlar. Bakıcıların %60'ı bakıcılık dışında istenen işlerin bulaşık yıkamak, ortalığı toplamak ve süpürmek gibi işler olduğunu belirtirken, geri kalan %40'luk bölümü halı, pencere, kapı silmek gibi ağır işler de yaptıklarını belirtmişlerdir. Bakıcıların fazladan yaptıkları bu işlerin genellikle bir ücret karşılığı yoktur. Bakıcıların yalnızca %5'i bakıcılık dışında fazladan yaptığı işler için işverenlerinden ayrı ücret aldıklarını ifade etmişlerdir. Bunun doğal bir sonucu olarak da bakıcıların %33'ü bakıcılık dışında işler yapmayı önemli bir sorun olarak görmektedirler. Özellikle, çok defa başta konuşarak yapılan anlaşmada belirtilmeyen işlerin emrivaki ve tek taraflı bir şekilde yaptırılması, iş tatmini açısından, bakıcıları oldukça rahatsız etmektedir:

“Yapmam diyemedim. Paraya ihtiyacım vardı mecbur yaptım.”;

“Ee tabi sorun oluyo, şimdi bana önce yaşlı bir teyzeye bakıcan dediler, Ee.....amca da varmış, iki kişiye bakıyorum, evin işini de yapıyorum, baştan öyle demediydik. Daha iyi bir iş bulsam bırakırım ama teyzeye de kıyamıyorum, ama ben de çok yıpranıyorum”;

“Ben baştan kabul etmiyorum, sade çocuk bakarım diyorum ama sonra yaptırıyorlar. Yani şimdi şöyle, huzursuz oluyordum, dışarı bir şey demesem de içimden kızıyordum. Yüzlerine demedim ama. Madem başka iş yaptırıcın onun da parasını ver.”

“Çok yorucu oluyor. Eve gidiyorum aynı işi evde de yapıyorum. Normalde anlaşmamızda haftanın bir günü temizlik yaparım diye anlaştık. Ama zamanla bütün iş bana kaldı. Hafif işleri yaparım demiştim, sonra dip köşe temizlik istediler. Benim iyi niyetimden konuşamadım, zam bile vermediler. Çıkıcım yakında, çoktan çıkıcaktım ama taşınacaklar diye idare ediyorum, ekmeklerini yedim, olmaz öyle, onlar taşınınca bırakıcım.”

“Tabii, daha çok yoruyo. Hem çocuk hem ev işi. Katkı olsun diye binbir türlü hevesle başlıyon ama, sonra kaçıyor hevesin. Kullanıldığını hissediyosun, sonra da sürpriz üstüne sürpriz çıkartıyolar başına. Aklınca kandırıyolar seni, şurayı bi silsene

diyo, ertesi gün niye silmedin bugün de diyo. O da senin işin oluyo, anladın mı. Benim işim bu değil ki”.

Yukarıdaki alıntılardan anlaşılacağı üzere, işverenin işin tanımı ve denetimi konusundaki tutum ve davranışları, çoğu zaman otoriter ve hiyerarşik bir özellik arz etmektedir. İşverenlerin bu otoriter davranışları, çoğu kez işçilerle aralarında kurdukları paternalist ilişkinin kendilerine verdiği avantajdan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle örnekleme yer alan ev hizmetlilerin en çok şikâyetçi oldukları konuların başında, işverenin iş tanımı dışında kalan ek işleri tek taraflı olarak ve herhangi bir ücret karşılığı olmadan yapılmasını talep etmeleri gelmektedir. Kadınların özellikle bu tür ek işleri ücretsiz olarak yapmaları pek çok durumda onları rahatsız etmektedir. Çünkü ev hizmetlileri yaptıkları ek işlerin karşılığında işverenlerinden belli bir miktar ücret alabilseler, bu onların hem iş tatminini artıracak hem de ekonomik açıdan kendilerinin ve ailelerinin geçimini olumlu yönde etkileyecektir. Zira ev hizmetlilerinin, emek güçlerini ücret karşılığı satmak dışında başka bir ekonomik dayanakları yoktur. Bu nedenle, sundukları emek gücünün karşılığında az veya çok belli bir ücret almaları onlar için yaşamsal bir öneme sahiptir. Dolayısıyla işverenlerin ev hizmetlilerine fazladan işler yaptırılmaları ve çoğunlukla bunun karşılığında herhangi bir ücret vermemeleri, ev içi istihdam ilişkilerinin en önemli sorunlarının biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

5. Sonuç

Kentsel işgücü piyasası, çok farklı istihdam biçimlerini, emek-ücret ve işçi-işveren ilişkilerini ortaya çıkarmaktadır. Bu araştırma kentsel enformel sektörde apartman içi istihdam ilişkilerini sosyolojik olarak ele almaya çalışmıştır. Kentsel orta sınıf ile eğitimsiz-vasıfsız işgücü arasındaki istihdam ilişkilerinin, geleneksel işçi-işveren ilişkileri ile benzerlikleri kadar önemli farklılıkları da bulunmaktadır. Orta sınıfın hizmetkârlığını yapan ev hizmetlilerinin apartman içi istihdam yapısının özelliklerini aşağıda belirtilen şekilde sınıflamak mümkündür.

(i) Apartman içi istihdam yapısı, enformel sosyal ilişkiler yoluyla gerçekleşmektedir. İşe alma, işten çıkarma, referans verme, iş bulma vb süreçler yazılı ve resmi uygulamaların önemli ölçüde dışında gerçekleşmektedir.

(ii) Kadın işgücünün dışarıda ücretli olarak çalışmasında ev hizmetliliği önemli bir rol oynamaktadır.

(iii) Apartmanda istihdam edilenler (sendikal ve mesleki açıdan) örgütsüzdürler. Bu örgütsüzlük, ev hizmetlilerini işveren orta sınıfa karşı güçsüzleştirmektedir.

(iv) İş tanımı belirsizdir. Bu belirsizlik en yüksek oranda bakıcılık hizmetlerinde görülmektedir. İş tanımının belirsizliği, ev hizmetlilerinin genellikle ücretsiz ek işler yapması anlamına gelmektedir.

(v) İstihdam ilişkileri önemli ölçüde paternalist bir özellik göstermektedir. Aile metaforu –anne, baba, abla, ağabey vb- istihdam ilişkilerinde işçi-işveren rollerinin yerini almaktadır.

(vi) Paternalist yapı, işveren orta sınıfın ev hizmetlileri üzerindeki kontrol ve denetim gücünü artırmaktadır.

Orta sınıfın hizmetkârları olan gündelikçiler, bakıcılar ve apartman kapıcıları, her gün erkenden kalkıp işe gitmekte ve temizlik, bakıcılık ve apartman kapıcılığı gibi işlerin yanı sıra önceden belirtilmemiş fazladan işleri çoğunlukla ücretsiz olarak yapmaktadırlar. Orta sınıfın hizmetkârları tüm bu işler için düşük bir ücret almakta ve kayıt dışı çalışma koşullarını kabul etmektedirler. Tüm bunlara karşılık, kentsel orta sınıf, ev hizmetlilerinin ve kapıcıların gönülünü hoş ancak karnını kısmen boş tutmada geri kalmamaktadır. Çünkü kentsel orta sınıf emeğin örgütsüzlüğünü, vasıfsızlığını, enformel sosyal ilişkileri ve paternalist mekanizmaları, kendi çıkarları için birer avantaj olarak kullanmaktan kaçınmamaktadır. Türkiye'de yoksulluğun biricik sorumlusu elbette kentsel orta sınıflar değildir. Çalışan yoksulların mekânı da yalnızca apartmanlardan ibaret değildir. Ancak kentsel orta sınıfın Türkiye'de “çalışan yoksulların” sayısının artmasında hatırı sayılır bir katkısı olduğu da bir gerçektir.

Kaynakça

- BORA A. (2005), *Kadınlar Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası* (İstanbul: İletişim Yayınları).
- BOURDIEU, P. (1986), “The forms of capital,” içinde: J.RICHARDSON (derleyen), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (Westport CT: Greenwood Press).
- BUĞRA, A. ve KEYDER, Ç. (2003), *New Poverty and the Changing Welfare Regime of Turkey* (Ankara: Ajans Türk).
- BUROWAY, M. (1979), *Manufacturing Consent: Changes in the Labor Process Under Monopoly Capitalism* (Chicago: University of Chicago Press).
- ÇINAR, M. (1994), “Unskilled Urban Migrant Women and Disguised Employment: Homeworking Women in İstanbul, Turkey,” *World Development*, 22/3).
- ECEVİT, Y. (2000), “Çalışma Yaşamında Kadın Emeğinin Kullanımı ve Kadın Erkek Eşitliği,” *Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş:Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset* (İstanbul: TÜSİAD Yayın no TÜSİAD-T/2000-12/290: 117-196).

- ERDOğAN, N. (2001), *Yoksulluk Halleri: Türkiye’de Kent Yoksulluęunun Toplumsal Görünümleri* (İstanbul: İletişim Yayınları).
- İŞIK, O. / PINARCIOğLU, M.M. (2001), *Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneęi* (İstanbul: İletişim Yayınları).
- KALAYCIOğLU, S. / RITTERSBERGER-TILIÇ, H. (2001), *Evlerimizdeki Gündelikçi Kadınlar: Cömert “Abla”ların Sadık “Hanım”ları* (İstanbul: Su Yayınları).
- KAYASÜ, S. (1996), “Kadın, Evde Üretim ve Konut,” E.M. KOMUT, E.M. (der.), *Dięerlerinin Konut Sorunları* (Ankara: TMMOB, Mimarlar Odası Yayını).
- KÜMBETOğLU, B. (1996), “Gizli İşçiler: Kadınlar ve Bir Alan Araştırması,” S.ÇAKIR / AKGÖKÇE, N. (Yayına Hazırlayanlar) *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem* (İstanbul: Sel Yayıncılık).
- LORDOğLU, K. (1990), *Eve İş Verme Sistemi İçinde Kadın İşgücü Üzerine Bir Alan Araştırması* (İstanbul: Frederich Ebert Vakfı Araştırma Sonuçları).
- ÖZYEĞİN, G. (2005), *Başkalarının Kiri: Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Halleri* (İstanbul: İletişim Yayınları).
- SALLAN-GÜL, S. (2005), “Türkiye’de Yoksulluğun Kadınsılaşması,” *Amme İdaresi Dergisi*, 38:1: 25-43.
- THE SEATTLE POST-INTELLIGENCER (2005), The Plight of Puget Sound’s Working Poor, içinde: Human Services Needs Update Report (2005-2006), *Working Poor: Working Full-time and Not Making a Living in Bellevue*: 55-59.
- SENNETT, R. (1992), *Otorite* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları).
- WHITE, J. (1994), *Money Makes Us Relatives: Women’s Labour in Urban Turkey* (Austin: University of Texas Press).